

סוגיה לג: דין תערובת חמץ להלכה (2): "חוזר ונייעור"

רקע

למדנו שנחלקו הרא"ש והר"ן בחמץ בערב פסח אחר חצות, האם אוסר במשהו או רק בששים. למדנו שהשו"ע פוסק כרא"ש, שאוסר רק בששים. נשאלת השאלה מה דין חמץ שהתבטל בערב פסח בששים, האם האיסור התבטל לגמרי, ומותר לאכול את התערובת אפילו בפסח, או שבפסח האיסור חוזר ונייעור, ואוסר את התערובת?

דין זה אינו מפורש בגמ', והראשונים מביאים ראיות לשיטתם מסוגיות שונות. כדי להבין את דברי הראשונים אנו מוכרחים ללמוד סוגיות אלו, שחלקן קשות ומורכבות, במיוחד למי שאינו מצוי בענין.

לפיכך מומלץ ללמוד סוגיה זו באחת משתי הדרכים הבאות:

א. ללמוד במקורות: סע' א, מרדכי שבסע' ב, וסע' ד. דרך זו מיועדת למי שמעוניין להקדיש זמן מועט בלבד, ומעוניין ב"שורה האחרונה" בלבד.
ב. ללמוד במקורות: סע' א-ב, ד [ניתן גם ללמוד לפי הדרך הקודמת, לקרוא את "הסבר הסוגיה", ולהשלים את סע' ב]. דרך זו מיועדת למעוניין להקדיש 4 שעות, ולהבין בצורה סבירה את הסוגיה.

[סע' ג מיועד רק למעוניין ללמוד סוגיה זו בעיון].

מקורות

א. רא"ש סי' ה

רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"א ה"ה, ומגיד משנה; מגיד משנה על פ"ד הי"ב, "... ולהחמיר"

ב. ראבי"ה ריש סי' תכ

אור זרוע ח"ד סי' רסט-רע

מרדכי סי' תקנד

ג. המקורות לפסקי הראשונים

כלאים פ"ט ה"א

שביעית פ"ז מ"ז; וגמ' נדרים נח. "והלא שביעית אין לה מתירין... בנותן טעם"

בכורות כב.-כג. "אמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה הלוקח... עוררת טומאה"

נדרים עה.-עו: "מתני' האומר לאשתו... לא בא לכלל הפר"

ד. שו"ע סי' תמז סע' ד ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ל-לא, לג]

ראבי"ה ח"ב - מסכת פסחים סימן תכ

אירע מעשה שנתנו שכר ביין לפני הפסח, ושאלו אם מותר לנהוג שהותו בפסח אם לאו. נראה בעיני דמותר להשהותו עד לאחר הפסח, ומותר בהנאה. דודאי בפסח אסור לשתותו, דאף על פי שנתבטל קודם הפסח, שהיה ביין יותר מששים בשכר, כי אתי פסח עליה אסור מדרבנן, ד[פסק ר] בא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור במשהו, ובשאינו מינו גזרו רבנן אטו מינו, ו[הואיל ואינו אסור אלא מדרבנן אסור באכילה, אבל להשהותו מותר]. ודוקא בפסח, אבל לאחר הפסח שרי, וקיימא לן כרבי שמעון דאמר חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח מותר מן התורה וקנסא קניס מדרבנן לאחר הפסח, והני מילי כי איתיה בעיניה אבל על ידי תערובות לא, וכן פסק רבא. ואם תאמר כמו שאסור בשתייה האי יין יהא אסור להשהותו. לאו מילתא היא, ולא מצינו בתלמוד שיהא אסור להשהותו אלא דבר שהוא אסור מן התורה משום חמץ, כמו חמץ בעיניה, או כגון חמץ גמור על ידי תערובות שאסור מן התורה, כי הנהו דפרק אלו עוברין, כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי [וכו'], שהם אסורים בלאו דכל מחמצת לא תאכלו אליבא דרבי אליעזר. ואליבא דרבנן אף על פי שאינו בלאו, מיהו איסורא דאורייתא [איכא אם אין] בהיתר לבטל. ועד כאן לא פליגי רבנן ורבי אליעזר אלא באכילה, אם חייב בלאו או אינו אלא באיסורא, כדמוכח בגמרא, אכל ברישא דאלו עוברין, פירוש בלא יראה, כולי עלמא מודו, אפילו רבנן, כאשר [אוכיח] לקמן דלכולי עלמא עוברין בבל יראה אם השהה אותו, וכן פירש רבינו שלמה בלא יראה. והנהו דוקא, שיש באיסור ליתן טעם בהיתר, אסור להשהותו ועובר עליו בבל יראה, דטעם כעיקר. אבל בכי האי גוונא, שאין בשכר ליתן טעם ביין, מותר להשהותו, דאפילו באכילה אינו כי אם מדרבנן, ואמאי נקנסיה [שלא] להשהותו. מיהו צריך לעשות לו מחיצה לשום היכר, וכך אמר רב חמצו של גוי בבית ישראל עושה לו מחיצה עשרה טפחים לשום היכר.

ולא יעלה על לב איש להתיר יין זה אף בשתייה, משום הואיל ונתבטל קודם הפסח בשאינו מינו, ולא גזרו שאינו מינו אטו מינו אלא כשנתערב בפסח. דלאו מילתא היא, דקודם פסח תרווייהו שרי, ואינו שייך ביטול קודם זמן האיסור, כדתניא בנדרים, ומייתי לה בפרק נערה המאורסה, אם מטבילין כלי טמא ליטהר יטבילו כלי לכשיטמא לטהר. אלמא דדבר פשוט הוא שאינו מועיל לכלי טהור טבילה הואיל שעדיין <לא קיבל טומאה, הכא נמי הואיל שעדיין> לפני הפסח תרווייהו מותרים וכי יש לבטל קודם הפסח בששים בשאינו מינו [שיהא] מותר לכשיבא זמן איסורו בפסח שאסור בשאינו מינו אפילו במשהו. ואיסור מטומאה ילפינן להחמיר. והתם נמי בנדרים איסור הוא, וקא מקשה מטומאה עלה. ועוד תנן בפרק שביעי דשביעית וורד חדש שכבשו בשמן ישן ילקט את הוורד, פירוש וורד חדש שגדל בשביעית וכבשו בשמן ישן של ששית ילקט הוורד והשמן מותר, שלא נתן הוורד טעם בשמן, ואין נוהג בקדושת שביעית בשמן. וישן בחדש חייב בביעור, משום דשמן חדש של שביעית נותן טעם בורד ישן שהוא של ששית. חרובין חדשים שכבשן ביין ישן וישנים בחדש חייבין בביעור, פירוש מפני שהוא נותן טעם, זה הכלל כל שהוא בנותן טעם חייב לבער מין בשאינו מינו ומין במינו בכל שהוא. פירוש אלו חרובין חדשים שכבשן ביין ישן של ש[שית], הואיל שנותן טעם ביין, כשיגיע זמן הביעור חייב לבער. והיינו כשכלה לחיה שבשדה, וקודם שכלה לחיה שבשדה יש לאכלם ולשתותם בקדושת שביעית, דהיינו לאוכלה +ויקרא כ"ה ו'+, ולא לסחורה. ומין במינו בכל שהוא, פירוש כגון יין חדש ביין ישן (אף על פי שהוא מין במינו) חייב לבער כשיגיע הביעור, אבל קודם שיגיע הביעור, דהיינו שלא כלה עדיין לחיה, (כגון יין חדש ביין ישן) אף על פי שהוא מין במינו אינו חייב לשתותו בקדושת שביעית, אלא אפילו לסחורה מותר כל זמן שלא נתן בו טעם. והכי מוכח בנדרים פרק שביעי הלכה קונ[ם] פירות האילן

וכו' אמרו לו והלא שביעית אין לה מתירין ולא נתנו בה(ם) חכמים שיעור דתנן השביעית אוסרת בכל שהוא במינה אמר להם אף אני לא אמרתי אלא בביעור אבל לאכילה (כל שהוא במינו) בנותן טעם, פירוש אף על גב דבשעת הביעור [כל שהוא במינו, קודם שעת הביעור], שהוא לאכילה, בנותן טעם. הרי שביעית דומה לפסח, דקודם שעת ביעור אפילו במינו בנותן טעם, ואם אינו בנותן טעם מותר, ואם מניח עד הביעור חייב לבער, משום דמין במינו במשהו, וניעור האיסור. ומסתמא חרובין שכבשן ביין ישן זהו קודם הביעור, דכבישה משמע זמן מרובה, ומשמע בנותן טעם חייב לבער. ואם הוא מין במינו וכבשן יחד, אף על פי (שכבשן) שאינו נותן טעם זה בזה והוא במשהו, ובטל קודם שעת הביעור, כשיבוא הביעור מצא מין את מינו וניעור ואסור. והכי נמי הכא, אף על פי שנתבטל בשאינו מינו השכר ביין קודם הפסח, כשיבוא פסח, שאסור חכמים אפילו בשאינו מינו במשהו, וניעור, אסור. ואם תאמר הא [ד]שביעית בשכבשן בשעת הביעור, הכי לא משמע, סתם קאמר, אפילו קודם הביעור:

ס פ ר א ו ר ז ר ו ע ח"ד פ ס ק י ע ב ו ד ה ז ר ה ס י מ נ ר ס ט - ר ע

...והיכא שנפל היתר בהיתר כגון חמץ שנתערב קודם הפסח בדבר שאינו חמץ בששים פי' רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל דמותר לאוכלו בפסח. והביא רמב"ם מפרק בתרא דכלאים דתנן צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה עם זה אם רוב גמלים מותר. פי' מותר לערב עמהם פשתן שכבר נתבטל צמר רחלים בצמר גמלים וכמאן דליתיה דמי והוה ליה צמר גמלים ופשתן בלבד אהרדי שמותירין זה בזה. ואם רוב מן רחלים אסור. והא התם דצמר גמלים וצמר רחלים מותרים זה בזה ואפי' הכי מבטלין זה את זה. הכי נמי חמץ ושאינו חמץ תרוייהו קודם הפסח שרו באכילה אפי' נתבטל החמץ בדבר שאינו חמץ ומותר לאוכלו בפסח:

ואני המחבר דנתי להתיר לפני מו' רבי' שמחה זצ"ל מההיא דפרק הקומץ רבה גבי פלוגתא דר' יהודה ורבנן. דאמר ר' יוחנן ושניהם מקרא אחד. ולקח מדם הפר ומדם השעיר. רבנן סברי מיכן לעולין שאינן מבטלין זה את זה. ור' יהודה סבר מיכן למין במינו שאינו בטל. ואם איתא שאין שייך ביטול היתר בהיתר כי אם דוקא דאיסור בהיתר. היכי יליף ר' יהודה מיכן למין במינו לאיסור בהיתר שאינו בטל. והא איכא למימר שאני הכא דהיתר בהיתר הוא דם הפר ודם השעיר שניהם היתר למזבח ואין שייך ביטול היתר בהיתר. אבל איסור בהיתר דשייך ביה ביטול הכי נמי דאפילו מין במינו בטל. אלא ש"מ לא שנא איסור בהיתר לא שנא היתר בהיתר בכולהו שייך בהו ביטול ומבטלי אהרדי. וקיבל את דברי יהודה לי. ועוד הבאתי לי ראיה מפרק התערובות דאמר רשב"ל הפגול והנותר והטמא שכללן /שכללן/ זה בזה ואכלן פטור. אי אפשר שלא ירבה ממין על חבירו ויבטלנו. ואמ' עלה ש"מ איסורין מבטלין זה את זה. והואיל שהאיסור מבטל זה את זה ה"ה היתר את ההיתר דמה לי איסור ואיסור מה לי היתר והיתר. ועוד דנתי לפני מו' רבי' שמחה זצ"ל אילו כהן טהור שנתערבה לו תרומה טהורה בחולין ואחר כך נטמא. וכי לא היתה מותרת לו אחרי שהיה בחולין כדי לבטל את התרומה. אע"פ שבשעה שנתערבה היה מותר בשתייהן בחולין ובתרומה ואמר לי הן. ואמרתי לו א"כ זהו ממש דומה לחמץ שנתערב בשאינו חמץ ואחר כך בא הפסח. ועל זה השיב לי שאני הכא דאי אפשר דליכא כהן טמא בעולם בשעה שנתערבה. וכן גבי המפלת שיליא בבית הבית טמא מוכחא כולה שמעתתא שהטמא מבטלת טומאה. ושאלתי למו' רבי' אבי העזרי זצ"ל והשיבני להיתר. והרב ר' יעקב דקורביל הקדוש זצ"ל כתב שבא מעשה לידו והתיר. הילכך הלכה למעשה להתיר. הילכך היכא שנפל חמץ קודם איסורו לדבר שאינו חמץ ויש בו ששים הרי זה נתבטל ומותר לאוכלו או לשותתו בפסח ואע"ג דבזמנו במשהו הכא כבר נתבטל בששים קודם שבא זמן איסורו. וכן הלכה למעשה:

הסבר הסוגיה

"דבר שנתערב בו חמץ... ואף על פי שאין בו מן החמץ אלא כל שהוא הרי זה אסור לאכלו".
 [רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ד הי"ב]
 "חמץ משש שעות ולמעלה... בטל בששים ומותר אף בפסח כיון שנתבטל קודם הפסח".
 [רא"ש סי' ה]

נחלקו הראשונים האם חמץ שנתבטל בששים קודם הפסח, מותר בפסח. הרא"ש סובר שמוותר, מהרמב"ם משמע [וכך מדייק המגיד משנה פ"ד הי"ב], שחמץ בפסח אסור בכלשהו, בין כשנתבטל בפסח, ובין כשנתבטל לפני פסח. הרא"ש והרמב"ם אינם מוכיחים את שיטתם, אבל גם ראשונים אחרים נחלקו במחלוקת זו, והם האריכו להוכיח את שיטתם. כדי שנוכל להבין את דבריהם נקדים ונבאר את הסוגיות שבהן הם דנים.

המשנה במסכת כלאים [פ"ט מ"א] אומרת: "צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה אם רוב מן הגמלים מותר ואם רוב מן הרחלים אסור". אסור מהתורה ללבוש בגד כלאים - בגד העשוי מצמר רחלים ומפשתן. הטוה אפילו חוט אחד של פשתן בבגד של צמר, או להפך, לוקה מהתורה. המשנה מחדשת שאם התערבב מיעוט צמר רחלים ברוב צמר גמלים, צמר הרחלים בטל ברוב, ומותר לערבבו עם פשתן.

ממשנה זו ניתן להוכיח שני דברים:

- א. ביטול ברוב שייך גם בתערובת של היתר בהיתר ולא רק בתערובת של איסור בהיתר. צמר גמלים וצמר רחלים שניהם היתר, ואף על פי כן אחד בטל בשני.
- ב. למרות שאסור לערבב צמר ופשתן אפילו כלשהו, ואם אדם נוטל בבת אחת מעט צמר רחלים, הרבה צמר גמלים ופשתן, וטוה את הכל ביחד, הוא לוקה מן התורה, כשצמר הרחלים מתבטל ברוב, הוא אינו חוזר וניעור, ומותר לטוות אותו עם פשתן.

המשנה במסכת שביעית [פ"ז מ"ז] אומרת: ורד חדש [של שנה שביעית - שחייב בביעור] שכבשו בשמן ישן [של שנה ששית] ילקט את הורד [כיוון שהורד חדש, הוא אינו נותן טעם בשמן בזמן קצר, ומספיק להוציאו מהשמן ולבערו], וישן [ורד של שנה שביעית] בחדש [בשמן של שנה שמינית] חייב בביעור [הכל, גם השמן]. כיוון שהורד ישן הוא נותן טעם בשמן, ולכן גם השמן חייב בביעור... זה הכלל כל שהוא בנותן טעם חייב לבער מין בשאינו מינו, ומין במינו כל שהוא" [המשנה קובעת את כללי ביטול ברוב, ואומרת שמין במינו אוסר בכלשהו, ומין בשאינו מינו בטל בנותן טעם. כלל זה ניתן לבאר באחת משתי דרכים:

א. המשנה אליבא דרבי יהודה, הסובר שמין במינו בכלשהו.

ב. המשנה אליבא דחכמים, ומסיבה כלשהי דין ביטול לענין חיוב ביעור שונה מדין ביטול הרגיל].

הגמ' בנדרים מביאה ברייתא המתייחסת למשנה זו, ואומרת: "אף אני לא אמרתי אלא לביעור, אבל לאכילה בנותן טעם". מפרש הראב"ה [סי' חכ] שלענין אכילת הפירות בקדושת שביעית שיעור הביטול בנותן טעם, ולענין חיוב ביעור שיעור הביטול בכלשהו. [הסבר דברי הראב"ה: פירות שביעית נאכלים בקדושת שביעית, וכשמגיעה חובת הביעור צריך לבער את הפירות ולכלותם מהעולם. פירות שביעית שהתערבו בפירות ששית, אם יש בפירות שביעית בנותן טעם צריך לאכול את כל התערובת בקדושת שביעית, אם אין בפירות שביעית בנותן טעם, הפירות בטלים, וניתן לאכול את כולם כחולין גמורים. כשמגיעה עונת הביעור, שבה פירות שביעית אפילו באלף אינם בטלים, צריך לבער את כל התערובת, אף את הפירות שהתבטלו לפני כן בנותן טעם].

גמ' זו, על פי פירוש הראב"ה, וזה בדיוק לדין שלנו. אנו עוסקים בחמץ שלפני פסח בטל בששים, ובפסח אפילו באלף לא בטל, ושם עוסקים בשביעית, שלפני עונת הביעור בטל בששים, ובעונת הביעור אפילו באלף לא בטל. מוכח מגמ' זו, שאיסור שבטל חוזר וניעור.

הגמ' במסכת בכורות [כב.] אומרת, שהלוקח ציר של דגים מעם הארץ שאינו שומר על דיני טומאה, משיק את הציר במי מקוה, והוא טהור. מפרשת הגמ', שבציר יש גם מים, ואין אנו יודעים האם הציר הוא הרוב או שהמים הם הרוב. אם הציר הוא הרוב, אין בעיית טומאה, כיוון שציר "זיעה בעלמא הוא שיוצאה מן הדגים", ואינו מקבל טומאה. אם המים הם הרוב, ניתן לטהרם על ידי השקתם למי מקוה.

אומר ר' ירמיה שאת הציר ניתן לאכול כפי שהוא, אבל אין לבשלו בקדרה, "דמצא מין את מינו וניעור". המים שבקדרה מצטרפים למים שבציר, וכיוון שהם רבים יותר מהציר, הטומאה שבמים מתעוררת, ומטמאת את הציר כולו.

מגמ' זו מוכח, שטומאה שהתבטלה ברוב יכולה בנסיבות מסוימות, להתעורר ולטמא. אם כך, גם איסור שהתבטל ברוב יכול לחזור לאסור את כל התערובת.

נחלקו חכמים ורבי אליעזר במשנה בנדרים [עה.] האם בעל יכול להפר את נדרי אשתו מראש, לפני שהיא נודרת אותם, רבי אליעזר סובר שכן, חכמים סוברים שלא. רבי אליעזר מוכיח דינו מקל וחומר, אם בעל יכול להפר נדרי אשתו לאחר שנדרה אותם, ובאו לידי איסור, כל שכן שיכול להפר אותם קודם שנדרה אותם, ועדיין לא באו לכלל איסור. חכמים [בברייתא (עה.)] מוכיחים ממקוה שמטהר כלים טמאים, ואינו מונע טומאה מכלים שעדיין לא נטמאו, שהקל וחומר של רבי אליעזר אינו קביל.

ניתן לטעון על פי גמ' זו, שכשם שלא ניתן להטביל כלי טהור כדי לטהר אותו מטומאה עתידית, כך לא ניתן לבטל היתר בהיתר, כדי שבשעת איסורו, יהיה מבוטל.

האור זרוע סובר שחמץ שהתבטל לפני הפסח בששים, אינו חוזר וניעור. הראיה המרכזית שלו היא מהמשנה בכלאים, שצמר רחלים שהתבטל בצמר גמלים, אינו חוזר וניעור.

הראב"ן [סי' ח] סובר שחמץ שהתבטל בערב פסח חוזר וניעור. הראיה המרכזית שלו היא מהסוגיה במסכת בכורות.

הראב"ה סובר שחמץ שהתערב בערב פסח בששים אוסר בפסח במשהו. הוא טוען שתי טענות:

א. החמץ לא התבטל בערב פסח. ביטול הוא מושג הלכתי, הקיים רק באיסורים. חמץ לפני פסח אינו איסור, ולכן אין שייך בו ביטול. הביטול קיים רק בפסח, ובזמן זה חמץ אפילו באלף לא בטל.

ב. גם אם החמץ מתבטל לפני פסח, הוא חוזר וניעור בפסח.

הראב"ה מוכיח את הטענה הראשונה מהגמ' בנדרים [ע"ה:], ואת השניה מהמשנה בשביעית.

יש לשים לב, שהטענה הראשונה קשורה לדין ערב פסח. לפי שיטת הר"ן, שחמץ בערב פסח אוסר במשהו, טענת הראב"ה יכולה להתקבל. חמץ עד ערב פסח הוא היתר, ומערב פסח החמץ אוסר בכלשהו. אבל לשיטת הרא"ש, שחמץ בערב פסח בטל בששים, טענת הראב"ה אינה רלוונטית. בערב פסח החמץ הוא איסור הבטל בששים, וכיוון שהאיסור התבטל, אף בפסח הוא מותר.

הראשונים אינם מתמודדים עם הראיות של ברי הפלוגתא שלהם, ולכן ננסה אנחנו לעשות זאת. האור זרוע מביא ראיה שלא אומרים חוזר ונעור, מהמשנה בכלאים, שצמר רחלים בטל בצמר גמלים. ניתן לדחות ראיה זו בשתי דרכים:

א. ביטול אינו ענין מציאותי אלא דין הלכתי, ולכן אין ביטול בדבר שאין לו נפקא מינה להלכה. אין משמעות הלכתית לתערובת חמץ לפני פסח, ולכן היא אינה בטלה, אבל יש משמעות לתערובת של צמר גמלים עם צמר רחלים, והמשמעות היא האם מותר לתפור את החוט עם פשתן. כיוון שיש לתערובת משמעות, יש דין ביטול ומותר לתפור את החוט עם פשתן [ההסבר הוא רק לשיטת הר"ן, שחמץ בערב פסח אוסר בכלשהו, לשיטת הרא"ש שחמץ אוסר בששים, יש משמעות הלכתית לתערובת לפני פסח].

בתערובת של צמר גמלים עם צמר רחלים יש נפקא מינה, האם מותר לתפור חוט זה עם חוט של פשתן, ולכן צמר הרחלים בטל בצמר הגמלים. בחמץ, לפני פסח אין נפקא מינה, ובפסח החמץ אוסר בכלשהו [ההסבר מבוסס על שיטת הר"ן, שגם בערב פסח חמץ אוסר בכלשהו].

ב. רמב"ם [הל' כלאים פ"י ה"ו] כותב: "צמר רחלים וצמר גמלים וכיוצא בו שטרפן זה בזה... אם היה הרוב מן הגמלים מותר לערבם עם פשתן מפני שצורת הכל צורת צמר גמלים". הלכה מיוחדת בהלכות כלאים, שהאיסור אינו נקבע על פי המציאות האובייקטיבית, אלא על פי הזהות החיצונית. הלכה זו היא הלכה בהלכות כלאים בלבד, ולא ניתן ללמוד מכאן לעניינו.

הראב"ה מביא ראיה שאין ביטול של היתר בהיתר מהסוגיה בנדרים. ראיה זו אינה חזקה וניתן לדחותה בקלות. הגר"א [סי' תמוז ס"ד] מביא ממסקנת סוגיה זו ראיה הפוכה, שניתן לבטל היתר בהיתר. מסקנת הגמ' על פי פירוש של הר"ן [עו: ד"ה ומהדרין] שהקל וחומר

הוא קל וחומר טוב, ואין דורשים אותו מפני שיש פסוק שממעט אותו. בתערובות אין פסוק שממעט, ולכן יש קל וחומר, שאם ניתן לבטל איסור כל שכן שניתן לבטל היתר.

הראיה השניה שהראב"ה מביא, מהמשנה בשביעית ומהסבר הגמ' בנדרים, היא ראייה טובה מאוד לפי פירושו, אבל אינה ראייה כלל לפרשנויות אחרות. הראב"ה מפרש, שתערובת של פירות שביעית עם פירות חולין, אוסרים לפני שעת הביעור בנותן טעם, ואחר הביעור חוזרים ואוסרים במשהו - מוכח שהאיסור חוזר ונעור. הר"ן [נח. ד"ה אמר, אבל] מפרש את הגמ' להיפך. "אני לא אמרתי אלא לביעור אבל לאכילה בנותן טעם" - לפני שעת הביעור, שעדיין ניתן לאכול את הפירות בקדושת שביעית, הרי הפירות הם דבר שיש לו מתירין, ואפילו באלף אינם בטלים. "אבל לאכילה" - אבל לאחר שעת הביעור, כדי להתיר את הפירות באכילה, ולא לבערם, אין כאן יותר דין דבר שיש לו מתירים, ולכן הפירות בטלים בנותן טעם.

ראיית הראב"ן מהגמ' בבכורות היא ראייה חזקה. אם טומאה שהתבטלה ברוב יכולה לחזור ולטמא, כשמתווספים לה מים, זאת אומרת שהביטול אינו מוחלט, ושינוי המציאות או ההלכה, יכולה לחזור ולהעיר את האיסור. כמדומני שצריך לדחות, שאיסור מטומאה לא ילפינו, ולכן אין ראייה משם לעניינו [עיין תוס' שם ד"ה יתיב] [הרב קאפח (בפירושו על הרמב"ם פ"א ה"ה)] דוחה את הראיה, לדעתו אין השוואה בין שינוי המציאות לבין שינוי ההלכה. מים שמתווספים מעירים את הטומאה, אבל הלכה שהשתנתה אין מעירה את האיסור. חילוק זה אינו ברור לי כל צורך.

סיכום

מחלוקת הראשונים נובעת ממחלוקת בהבנת המושג "ביטול". האם "ביטול" הוא מושג מציאותי או מושג הלכתי. האם החפץ המתבטל מאבד את זהותו הפיזית, והוא אינו קיים יותר במציאות, או שהחפץ קיים, והתורה התירה לאוכלו בתוך תערובת.

אם ביטול הוא מושג מציאותי, אין הבדל בין תערובת של היתר בהיתר ובין תערובת של איסור בהיתר - שניהם בטלים באותה מידה. וכמו כן, איסור שהתבטל איבד את זהותו, ואינו חוזר ונעור. אם ביטול הוא מושג הלכתי, הוא כנראה שייך רק בדבר שיש לו נפקא מינה להלכה, ויש ספק האם איסור שהתבטל חוזר ונעור.

האור זרוע וראשונים נוספים סוברים, שחמץ שהתבטל לפני פסח בששים מותר בפסח, כיוון שהוא אינו חוזר ונעור. הראב"ה והראב"ן וראשונים נוספים סוברים שחמץ שהתבטל לפני פסח בששים, אסור בפסח. לדעתם יש שתי סיבות לאיסור: א. אין ביטול של היתר בהיתר. ב. איסור שהתבטל חוזר ונעור. לדידן שאנו פוסקים כרא"ש, שחמץ בערב פסח בטל בששים, הסיבה הראשונה של הראב"ה לאסור, היא סיבה להיתר, כיוון שחמץ בערב פסח הוא איסור המתבטל בששים.

הלכה

השו"ע [סי' תמוז סע' ד] פוסק שחמץ שהתבטל לפני פסח אינו חוזר ונעור. הרמ"א מוסיף, שפסק השו"ע הוא רק בתערובת של לח בלח, אבל דבר יבש, אינו מתבטל מבחינה מציאותית, ולכן הוא חוזר ונעור בפסח [קמח מוגדר כלח - משנה ברורה סקל"ב].